

**Толерантність як основа гармонійних взаємовідносин
у полікультурному світі.**

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Міністерства освіти і науки України,
кафедра соціальної психології.
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка 57
тел.: (0342) 59-61-36
факс: (03422) 3-15-74
e-mail: inst@pu.if.ua

Постановка проблеми. XXI століття ознаменувало себе як епоха, коли контакти між представниками різних культур стають такими ж звичними, як і між представниками однієї культури. Нерідко у повсякденному житті зустрічаються вихідці із найвіддаленіших місць, чого ніколи раніше не було. На тлі цих змін, дослідження психології спілкування, зокрема толерантних взаємин, з урахуванням культури і вивчення особливостей акультурації (засвоєння нової культури) суттєво зростає.

В останні десятиліття значно зросла кількість соціально-психологічних досліджень з урахуванням культурного контексту. Пропозиції щодо вдосконалення вивчення соціальної комунікації з урахуванням культурних аспектів стосуються передусім проблем впливу культурних чинників на процес спілкування і соціальну поведінку [4; 7; 8; 9; 11; 12; 14]. Однак тут виникає чимало труднощів. Йдеться, зокрема, про те, що культура здійснює дуже глибокий вплив на соціальні процеси, і часто доволі важко врахувати всі чинники впливу на соціальну поведінку. Постає чимало запитань: як і чому культура викликає появу різниці у спілкуванні й поведінці? Які саме перемінні викликають культурні відмінності? В якій мірі вони впливають на культурні варіації? Які моделі можуть допомогти виявити зв'язок культури і поведінки? На деякі з цих запитань дослідники вже намагаються дати відповіді. Зокрема, кроскультурні відмінності пояснюються за допомогою соціально-психологічних теорій. На часі створення універсальних теорій, які б враховували культурні змінні і якими можна було б пояснити різницю в поведінці.

Мета повідомлення. Проаналізувати вплив та взаємодію представників різних культур у глобалізованому світі, актуалізувати проблему толерантності різних культур.

Результати теоретичного аналізу. Процес взаємовпливу культур, сприймання одним народом повністю чи частково культури іншого народу

викликають зміни, які відбуваються у результаті неперервних безпосередніх контактів між представниками (соціальна психологія № 4, 2008) різних культур. До такої категорії населення в першу чергу належать групи емігрантів, біженців, тимчасових поселенців.

Актуальною для спілкування в багатонаціональному середовищі є проблема толерантності. Вчені і практики звертають увагу на зниження толерантності (лат. *tolerans* – терплячий) людей одне до одного. Тим часом толерантність є основною умовою взаємовідносин і діяльності у полікультурному світі. Саме тому проблема формування толерантної свідомості стає для вчених все більш привабливою. Толерантність є ознакою впевненості у собі й усвідомленням надійності власних позицій, ознакою відкритості. Нині вона розглядається як цінність і норма цивілізованого суспільства, що проявляється у праві всіх індивідів і окремих груп бути різними; як відмова від домінування, готовність до розуміння і співпраці при наявних відмінностях; як визнання багатовимірності, багатовекторності та розмаїття людської культури, норм, настановлень [6, с. 414 – 415].

Опановуючи новий формат спілкування (йдеться про міжнаціональні відносини), людям важко зосередитися на чомусь одному. Ломка стереотипів у масовій свідомості відбувається непросто і часто сприймається окремими групами людей як крах ідеалів, втрата сенсу життя. Нові стереотипи приживаються важко, суперечливо сприймаються, а часто й заперечуються.

Аналізуючи процес соціального пізнання у нестабільний період розвитку суспільства, вчені виокремлюють показники, які найгостріше характеризують суперечливість історичного процесу на етапі радикальних перетворень [1]: соціальна ідентичність (криза ідентичності окреслюється як особлива ситуація свідомості, коли більшість соціальних категорій, за допомогою яких людина визначає себе і своє місце в суспільстві, здаються такими, що втратили свої межі і цінність); побудова образу іншої людини (в епоху нестабільності відбуваються значні модифікації в цій побудові: відносна легкість у приписуванні іншій людині образу ворога, пошук індивідуального і групового ворога, зростання індивідуальної і групової напруги, агресивності, перенесення відповідальності за неуспіх (соціальна психологія № 4, 2008) з ворога „зовнішнього” на ворога „внутрішнього” тощо); побудова образу соціальних інститутів, форм соціального контролю, суспільства в цілому, образу соціального світу (в період соціальної нестабільності важко визначити, який тип суспільства „хороший”, а який „поганий”; втрачаються соціальні ідеали, тобто частина людей взагалі не знає, до чого здійснюється перехід, і це сприймається болісно). З точки зору культури інтерпретується соціальна когнітивна діяльність, яка визначається як осмислення соціальної поведінки. Є певні міркування вчених стосовно майбутніх досліджень і теоретичних розробок у цьому напрямі.

Так, Й. Кашима, говорячи про майбутні дослідження емпіричного характеру, вважає, що існують дві теми, що стосуються культури і соціальної когнітивної діяльності, які заслуговують ретельного вивчення та особливої уваги: інтерпретація соціальної діяльності і збереження самоповаги [3]. Найголовнішим для дослідника є створення у майбутньому того, що він визначає як соціальне пізнання культурної динаміки. Варто, на його думку, більше уваги приділяти виробленню теоретичних моделей, які враховуватимуть як когнітивні, так і комунікативні процеси при осмисленні культурної динаміки, тобто формуванню культурних смислів у процесі соціальної діяльності, яка передбачає взаємодію між людьми і групами людей паралельно з процесами, що відбуваються в індивідуальній свідомості. Такий підхід до соціального пізнання є комплексним. Він враховує взаємовідносини, колективний і особистісний чинники, соціокультурний контекст, історичний фактор; він зорієнтований і на сучасність, і на майбутнє.

У зв'язку з актуалізацією міжнародних відносин набуває важливого значення комунікативна толерантність, яка розглядається як певний спосіб ставлення співрозмовників одне до одного в процесі спілкування, як репрезентація в комунікативному просторі їх психічних станів, якостей і дій під час обміну інформацією і налагодженням взаємодії. В багатонаціональному середовищі комунікативна толерантність є основою створення ефективних умов для організації роботи, навчання і дозвілля як дорослих, так і школярів та молоді, прояву і врахування їх індивідуально-психологічних особливостей, зокрема комунікативних умінь і навичок, в комунікативному процесі. Йдеться і про взаємодію на рівні „вчитель – учень”, „викладач – студент”, „керівник – підлеглий”, і про спілкування на рівні „учень – учень”, „студент – студент”, „співробітник – співробітник”, адже дотримання на цих рівнях нормативних характеристик толерантності (соціальна психологія № 4, 2008) (терпимості, емпатійності, емоційної стабільності, соціальної активності, відповідного рівня культури й освіти) допомагає не тільки підвищенню продуктивності праці в трудовому колективі, ефективності навчально-виховного процесу у навчальних закладах, але й сприяє адекватному взаєморозумінню людей в ситуації міжетнічного спілкування. Розгляд комунікативної толерантності в такому ракурсі робить її важливою психологічною умовою становлення взаємин, створення загального інформаційного поля, спільної комунікативної дії, прояву доброзичливості в єдиному комунікативному просторі міжособистісних стосунків, допомагає створенню психологічного клімату в робочій чи навчальній групі.

У психології спілкування одним з показників толерантності є величина соціальної дистанції (характеризує близькість або віддаленість соціальних чи етнічних спільнот, окремих людей) стосовно представників тієї чи іншої групи. При цьому максимальна дистанція означає, що соціальна спільнота

тримається автономно, а мінімальна дистанція сприяє тіснішій взаємодії людей, груп і культур. Дослідники виокремлюють умови, за яких відбувається формування негативних настановлень в міжетнічній комунікації: втрата національної самобутності; становлення етнокультурної спільності; системна соціальна кризи в суспільстві, яка призводить до втрати психологічної стійкості і формує почуття національної приниженості або ображеності [13].

Л. Почебут, провівши спеціальне дослідження динаміки соціальної дистанції, робить висновок, що етнічна толерантність має п'ять рівнів: високий позитивний, середній позитивний, нормальний, середній негативний, високий негативний [10]. При цьому нормальна етнічна толерантність перебуває, за даними дослідниці, в межах між етнічною ідентичністю, тобто повною прийнятністю і постійними контактами з представниками певної національності як з близькими родичами, і етнічною інтолерантністю – повною неприйнятністю, небажанням підтримувати будь-які контакти, негативним ставленням до представників (соціальна психологія № 4, 2008) певної національності. Важливим чинником, що визначає етнічну толерантність, є характер освіти: люди, які отримали гуманітарну освіту, проявляють вищу етнічну толерантність, ніж люди з військовою освітою.

Для останньої категорії характерний середній негативний рівень етнічної толерантності. Ще одна важлива обставина – зв'язок соціальної дистанції з впливом воєнних і політичних подій у світі. Виявляється, що люди, які не беруть участі у військових конфліктах, психологічно збільшують соціальну дистанцію стосовно обох сторін такого конфлікту, тобто етнічна толерантність знижується, що є механізмом психологічного захисту від агресивних настановлень сторін, що перебувають у стані військових дій. В той же час, психологічно дистанціюючись від учасників конфлікту, люди намагаються знайти союзників, психологічно розширюючи свою спільність. Те саме можна сказати і про терористів і заручників: люди психологічно не бажають ідентифікуватися ні з тими, ні з іншими. На формування рівня етнічної толерантності справляють вплив такі особистісні характеристики, як агресивність і жага ризикувати: люди с підвищеною агресивністю схильні до прояву негативної етнічної толерантності, а люди, що звикли ризикувати, схильні до позитивної етнічної толерантності. Л. Почебут припускає, що схильність до ризику напевне сприяє тому, що такі люди можуть успішніше долати бар'єри міжетнічної взаємодії. На рівні цінностей толерантність може розглядатися як один з проявів цінності справжньої дружби.

Дружба є особливою формою міжособистісної взаємодії, яка характеризується етнопсихологічною специфікою, індивідуально-вибірковими відносинами, взаємною прив'язаністю учасників спілкування, посиленням процесів афіліації, високим рівнем задоволення міжособистісними контактами, взаємними очікуваннями позитивних

почуттів. І хоча дружба обумовлюється етнокультурними і психологічними особливостями, тим не менше можна виокремити постійні супутники дружби, які зустрічаються в багатьох культурах світу: безбоязне спілкування з іншим на інтимній дистанції, щирість у взаєминах, відкритість почуттів, інтерес до справ іншого, активна взаємодопомога, максимальна відвертість і відкритість, демонстрація взаєморозуміння, задоволення від товариства. Психологи експериментально показали, що фізична присутність поруч іншої людини збільшує вірогідність виникнення дружби. Йдеться про фізичне оточення, взаємну досяжність, просторову близькість, які відіграють значну роль у зав'язуванні дружніх відносин [5].

Потреба мати друга особливо помітна і актуальна в підлітковому віці [2; 7]. Недаремно контакти між школярами різних країн зав'язуються швидко і проходять безболісно, незважаючи на те, що підлітки висувують високі вимоги до тих, хто претендує на дружбу. Відомо чимало прикладів, коли підлітки вигадують спеціальні випробування для того, аби перевірити надійність друга, його вірність, бажання стати у пригоді, прийти на допомогу.

Гармонізація взаємозв'язків як серед однієї народності, так і в міжнаціональному плані досягається за рахунок соціального контролю, що здійснюється в межах взаємовпливу індивідуальних і соціальних дій індивідів і виявляє внутрішню суперечливість взаємодії: людина стає соціально обумовленою індивідуальністю під впливом соціокультурної системи, в якій опинилася. Водночас індивідуальність не може розвиватися, якщо людина сліпо копіює зразки культури, пропоновані системою, беззаперечно в них вірить. Розв'язання суперечності відбувається в процесі соціалізації індивіда в координатах іноетнічного середовища відповідно до його внутрішньої позиції, поглядів, теоретичних принципів. За таких умов віра в те, що робить людина, перебуваючи за кордоном, набуває значення переконання, стає результатом попередньої роботи свідомості, розуму і розсудливості особистості. Переконання втілюють усвідомлені потреби індивіда, основою яких є сукупність знань про природу, про суспільство, (соціальна психологія № 4, 2008), в якому перебуває в даний час, та людину. Важливим рівнем гармонізації взаємовідносин людини і поліетнічного світу є світогляд, який є ширшим за систему знань. Він характеризується свідомим ставленням індивіда до соціального життя, яке охоплює в єдності знання, оцінку і поведінку.

Різні люди мають різну віру, неоднакові переконання і світогляд, що позначається на процесі соціалізації особистості в багатонаціональному товаристві, на ефективності застосування способів реагування оточення на специфіку спілкування і поведінку людини, на прояві рис толерантності. Йдеться про санкції, що здійснюються у формі заохочення чи покарання. Одні особи призвичаюються до незнайомих санкцій і потроху адаптуються до культурного середовища, сприймаючи представників іншої нації як

партнерів у бізнесі чи навчанні. Для інших процес адаптації набуває загострених форм, і тоді ознаки толерантності нівелюються, на перший план виходять риси, що характеризують людину з точки зору її агресивних чи навіть неадекватних дій. Щоб проявилися ті чи ті індивідуально-психологічні особливості людини, у тому числі й комунікативні уміння і навички, слід чітко розрізняти сфери міжетнічного контакту. Зокрема, сферою широкого міжетнічного контакту є, насамперед, місце діяльності, де відбувається інтенсивне ділове спілкування людей, безпосередня трудова взаємодія. Саме тут спостерігається зближення соціонормативних характеристик культурних розходжень. А щодо сфери дозвілля та сімейно-побутової діяльності, то роль культурних особливостей соціонормативної культури в них є значно глибшою. Маємо на увазі, перш за все, ті з них, що ґрунтуються на розбіжностях у системі цінностей, значень, еталонів дій, моделей бажаної поведінки і розглядаються як символи культурної, в тому числі й етнічної ідентифікації.

В епоху розвитку міжнародних комунікацій і транспортних технологій такі явища, як масова комунікація, соціальний обмін, інформаційний обмін, спілкування набувають нового значення, а отже і нової інтерпретації. Адже нині у світі практично немає людини, яка б перебувала поза сферою впливу радіо, телебачення, преси, Інтернету тощо. Численні групи людей щодня отримують величезну кількість інформації. Сучасні засоби масової комунікації – це той соціальний інститут, який шляхом швидкої передачі інформації реалізує завдання формування світогляду і громадської думки великої, розрізненої, поліетнічної й анонімної аудиторії. І хоча при масовій комунікації майже немає особистих контактів, постійного та активного зворотного зв'язку, однак такі елементи спілкування, як співпереживання, співучасть та деякі інші зберігаються. Як ці форми спілкування доповнюють одна іншу за таких умов, яка ефективність впливу тієї чи іншої інформації, яким чином така інформація змінює погляди людей, їхні переконання, породжує нові, іноді незвичні вчинки і дії – це ті питання, які на початку XXI століття потребують поглибленого вивчення і нового осмислення.

Дослідники наголошують, що культурні розбіжності мають тенденцію (соціальна психологія № 4, 2008) до зниження в умовах інтенсивного міжетнічного контакту, побудованого без урахування „етнічного чинника” – у сферах трудової діяльності, тоді як у сфері дозвілля, сімейно-рольових і побутових формах спілкування та поведінки культурна різниця зростає.

Висновок. В наш час формування соціальної, комунікативної та етнічної толерантності стає основною турботою не лише теоретиків, але й практичних соціальних психологів, які працюють з великими масами людей. Загалом XXI століття має стати епоєю милосердя і толерантності. Шлях цей непростий, вимагає багато часу і зусиль від науковців і практиків, однак він є єдино правильним у досягненні соціальної згоди у світі.

Література:

1. Андреева Г. М. Психология социального познания. – М., 1997.
2. Етнопсихологічні особливості міжособистісного спілкування та їх урахування в процесі взаємодії дітей і дорослих / За ред. Л. Е. Орбан. – Івано-Франківськ, 1996.
3. Кашима Й. Культура и социальная когнитивная деятельность: к социальной психологии культурной динамики // Психология и культура. – СПб., 2003. – С. 516 - 574.
4. Кокорев А. А. Психология межнационального общения: Автореферат дис. доктора психол. наук. – М., 1992.
5. Кон И. С. Дружба: этико-психологический очерк. – М., 1987.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – К., 2006.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Етнопсихологія у школі. – Івано-Франківськ, 2001.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 3 - 19.
9. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія етнічних спільностей і груп // Соціальна психологія. – К., 2006. - № 4 (18). – С. 38 - 57
10. Почебут Л. Г. Социальная психология толпы. – СПб., 2004.
11. Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. – СПб., 2003.
12. Смит П. Б. Кросс-культурные исследования социального воздействия // Психология и культура. – СПб., 2003. – С. 575 - 597.
13. Татаренко Т. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність // Політичний менеджмент. – К., 2004. - № 5 (8). – С. 31 - 39.
14. Уорд К. Азбука аккультурации // Психология и культура. – СПб., 2003. – С. 656 - 709.